

JURGIO BALTRUŠAIČIO KŪRYBOS VERTYBIŲ VERTIKALĖ

Gediminas Mikelaitys

„*Naujasis Židinys-Aidai*“, Tiltos g. 8/3, LT-01103 Vilnius, Lietuva

Poeto Jurgio Baltrušaičio kūryba tyrinėtojams veriasi kaip didingas kultūros masyvas, apimantis kelias literatūras (Skandinavijos šalių, Rusijos, Vokietijos, Austrijos, Italijos ir kt.). Jo platesnis ir gilesnis pažinimas priklauso taip pat nuo kultūrinių sąsajų, bendrų filosofinių idėjų atpažinimo ir analizės, paties poeto pasaulėžiūros bei estetikos metmenų išryškavimo.

Straipsnyje analizuojama, kaip Baltrušaičio poezijoje ir estetiniuose pasisakymuose (straipsniuose, laiškuose) vertybės grindžia menininko poetinę filosofiją, kokios yra kūrinį ir poeto gyvenimą saistančios prasminės atramos; aptariamos asmenybės pastangos formuojant ir išryškinant vertybes; parodomas vertybių hierarchiškumas, pakopiška vertybių realizacija kūryboje ir jų transcendentiško nulemta gyvenimo transfigūracija. Straipsnyje daugiausia remiamasi fenomenologiniu metodu, bet aptariamų vertybių nesiekama susieti su konkrečia filosofine sistema, nes nuodugni vakarietiško ir rytietiško idėjų analizė Baltrušaičio kūryboje būtų atskiras uždavinys.

Vertybių funkcionavimas Baltrušaičio poezijoje ir estetikoje atskirai nėra tyrinėtas, bet jos pastebėtos analizuojant jo lyrikos simbolizmą, idėjas, būties sampratą, pasaulėžiūros nuostatas. Literatūros tyrinėtojai (Adomas Jakštas, Balys Sruoga, Vytautas Kubilius, Viktorija Daujotytė, Kęstutis Nastopka, Vincas Natkevičius, Vacys Bagdonavičius ir kt.) Baltrušaičio kūrybą yra apibūdinę kaip filosofinę, intelektualinę, meditacinę, minties, idėjinę, metafizinę¹, o jo pagrindinę temą – kaip būties apmąstymą ir pavadinę ją „pirmuoju lietuvių būties

¹ V. Bagdonavičius, Iškiliausios rytietiškojo dvasingumo viršūnės Lietuvoje, V. Bagdonavičius, *Sugrįžti prie Vydūno*, Vilnius: Kultūra, 2001, p. 278–280; J. Brazaitis, Baltrušaičio lietuviškasis palikimas, *Apimti žmogų iki dugno. Estetika, literatūros kritika, vertinimai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 283–284; V. Daujotytė, *Jurgis Baltrušaitis*, Vilnius: Mintis, 1974, p. 139–141, 154–157, 282–285; V. Daujotytė, *Su Jurgiu Baltrušaičiu*, Vilnius: Regnum, 1994; V. Daujotytė, Jurgis Baltrušaitis – metafizinis poetas, *Jurgis Baltrušaitis: poetas, vertėjas, diplomatas*, Vilnius: LLTI, 1999, p. 8–21; A. Jakštas, Meno kūrybos problemos, A. Jakštas, *Raštai*, Vilnius: Mintis, 1997, p. 3, 230; V. Kubilius, Jurgio Baltrušaičio kelias, Jurgis Baltrušaitis, *Poezija*, Vilnius: Vaga, 1967, p. 6, 33, 41; K. Nastopka, *Lietuvių eilėraščių poetika*, Vilnius: Vaga, 1985, 134; V. Natkevičius, Idėjos Jurgio Baltrušaičio poezijoje, *Plyksniai ateitin*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 188–189; B. Sruoga, Nesialomos gyvybės poetas, B. Sruoga, *Verpetai ir užuovėjos*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 305–306;

poetu². Konstatuota, kad poeto kūrybos filosofiskumas nulemtas ne tiek domėjimosi konkrečia filosofija (pvz., Sørenso Kierkegaard'o, Vladimiro Solovjovo ar artimesnio bendravimo su filosofais Levu Šestovu, Gustavu Špetu), ne tiek filosofinių idėjų reiškimo, kiek vidinės patirties sąlygotos būties mįslių, būties prieštaravimo ir dramatinio refleksijos, nuolatinių mąstymo pastangų kelti pamatinius būties klausimus ir ieškoti į juos atsakymų, įveikti pojūtinį „tikrovės išoriškumą“, atrasti būties esmę, jos vienovės dėsnius ir asmens paskirtį³. Rusų simbolistai, kurių dirvoje iš esmės subrendo Baltrušaičio meninis pasaulis ir kurių pasaulėžiūra bei poetinė filosofija daugiausia buvo grindžiama Solovjovo filosofija, pripažino dvasinę būties vienovę ir jos nevienamatiškumą. Žmogus Dievą pažįstas per daugiariopą būtį, įveikia ją ir sugrįžta pas Dievą⁴. Būčiai čia būdingi ir idealaus kosmoso, ir asmens, subjekto, ypatumai. Baltrušaičio būtis ir sutampanti su gyvenimu, ir platesnė už jį: beribė, begalinė. Išskiriamos dvi baltrušaitiškos būties plotmės. Viena – žmogaus būtis, metaforizuojama būties slėpiniu, būties balade, būties arimu ir kt. Kita – būtis kaip šalia žmogaus esanti, kuriai žmogus atsiveria ir taip stengiasi įveikti savo egzistencijos uždaramą. Ši plotmė metaforizuojama būties šventove, būties pokyliu, būties vainiku⁵. Akivaizdžias poeto pastangas suderinti būties plotmes ir harmonizuoti būtį taikliai yra pastebėję Antanas Masionis, laikęs Baltrušaitį „būties pilnatvės teigėju“⁶, Vincas Natkevičius, pabrėžęs būties vientisumą ir jos dalies, žmogaus, suskilimą bei iškėlęs būties darnos ir „kūrybos, kaip žmogaus ir visatos prasmės“, vertybinius orientyrus⁷.

Faktiškai visi Baltrušaičio kūrybos tyrinėtojai pripažįsta, kad jo filosofiskumas – ne abstrakčios tiesos paieškos, o pastangos rasti sakralų būties mįslės šaltinį. Vienas iš poeto filosofinės lyrikos polių – amžinas „gyvojo Dievo ilgesys“⁸, o žmogaus būties krantai, „transcendencijos troškulio dramatismas“ atskleidžia ir teologinį paradoksą: išganyto išsipildymą ir kartu jo pabaigą žmogaus bei pasaulio istorijoje⁹. Būties sakralumo, religinio garbinimo matmuo Baltrušaičio kūrybos vertintojų dažniausiai iškeliamas kaip akivaizdžiausias, visaapimantis lyrikos bruožas. Jo poezija prilyginama „vargonų gausmui“ (Antanas Masionis)¹⁰; „tai psalmių knyga, išminties spindėjimas, religiniai himnai, metafizinės elegijos [...]. Baltrušaičio lyrika – tai galinga religinė mintis, tyra sielos malda, kuri nieko

² V. Daujotytė, *Lyrikos būtis*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 32.

³ V. Daujotytė, *Su Jurgiu Baltrušaičiu*, p. 10–15; V. Daujotytė, Jurgio Baltrušaičio papildymai, *Apimti žmogų iki dugno...*, p. 8–9.

⁴ В. Бычков, *2000 лет христианской культуры, sub specie aesthetica*, Москва: Университетская книга, 1999, с. 2, 284; П. Гайдено, *Владимир Соловьев и философия Серебряного века*, Москва: Прогресс – Традиция, 2001, с. 16.

⁵ V. Daujotytė, *Lyrikos būtis*, p. 34.

⁶ A. Masionis, *Poezija, kritika*, Vilnius: Vaga, 1980, p. 343.

⁷ J. Natkevičius, *Idėjos Jurgio Baltrušaičio poezijoje...*, p. 199–200.

⁸ V. Daujotytė, *Su Jurgiu Baltrušaičiu*, p. 27.

⁹ D. Čiočytė, *Biblija lietuvių literatūroje*, Vilnius: LLTI, 1999, p. 103, 110.

¹⁰ A. Masionis, op. cit., p. 336.

neprašo, o tik garbina Dievą ir jo sukurtą pasaulį“ (Juozas Keliuotis)¹¹. Jo poezijos rinkiniai – „mąstytojo maldynai“ (Julijus Aichenvaldas), „širdies maldaknygė“ (Viačeslavas Ivanovas). Baltrušaitis – „filosofas ir maldininkas“, „jo strofa – tai giesmės ir psalmės, jos skamba kaip vargonų fuga“ (Sergejus Kara-Murza). Baltrušaičio poetiniame pasaulyje „visa žmogaus būtis yra pavirtusi vienu Viešpaties valios akordu“ (Juozas Brazaitis), „Baltrušaičiui poezija – tai mistiškosios apeigos giesmė, o poetas – vaidila, tarpininkas tarp dievybės ir žmogaus, visatos paslapčių aiškintojas ir žmogaus sielos skaistintojas“ (Vladas Kulbokas)¹².

Filosofiškumas ir religingumas yra kolonos, aplink kurias sukasi visas Baltrušaičio kūrybinis pasaulis, o jo centras – žmogus visatoje su maldingu klausimu apie būties slėpinį. Toks pastovus jo poezijos modelis – „variacijos būties tema“¹³ (šiuo atžvilgiu Baltrušaičio eilėraščiai beveik nesikeitė nuo pirmo iki pastutinio rinkinio) – iš tikro pasižymi teminiu monotoniškumu ir monolitiškumu. „Gausių vidinių būties kontrastų keitimasis, sakytume, daugiau panašus į dekoracijų stumdymą vienoje ir toje pačioje nejudrioje scenoje (tegu ir prasiplėtusioje iki begalybės) negu į istorijos laiko judesį“¹⁴. Dėl tokio vienetinumo XX a. pradžioje Baltrušaičiui yra priekaištavę kai kurie rusų kritikai. Pvz., Valerijus Briusovas jo poezijoje išvėlgė individualizmą ir pompastiškumą: čia „nėra nieko kito, tik jis pats ir „pasaulis“, kitos individualybės Baltrušaičiui tarsi neegzistuoja, jis kalba arba apie save, arba apie žmoniją. Tai suteikia jo eilėms griežtumo ir rimtumo, o kartais paprasčiausiai išvirsta į pompastiką ir retoriką“¹⁵.

Toks poeto mąstymas (minties apie mintį), gilinimasis į vieną temą tarsi užkerta kelią naujiems atradimams ir palieka vietą tik išimtumui, naujoms interpretacijoms, pataisoms, papildymams. Baltrušaičio kūrybos gelmę, jos tyrinėjimų lygį ir tam tikra prasme kryptį rodo ir jo poezijos žymiausių tyrinėtojų prisipažinimai: „dar neatrastas raktas jo asmenybės visapusiškam pažinimui“ (Bronius Vaškėlis)¹⁶; „Baltrušaičio poezija tebėra neatspėta, jai neduotas vardas, kuris nuramintų, įrėmintų, įstatytų“¹⁷; „šio kūrėjo poezijos prasmės vis dar keičiasi“¹⁸; „vartydama užrašus, įrašus, apmatius supratau, kad poeto visumos jau neaprepsiu“ (V. Daujotytė)¹⁹.

¹¹ J. Keliuotis, Jurgis Baltrušaitis – minties ir pastangos poetas, J. Keliuotis, *Meno tragizmas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 270, 272.

¹² Julijus Aichenvaldas, Jurgis Baltrušaitis; Viačeslavas Ivanovas, Jurgis Baltrušaitis – poetas lyrikas; Sergejus Kara-Murza, Jurgis Baltrušaitis; J. Brazaitis, Baltrušaičio lietuviškasis palikimas; V. Kulbokas, Jurgis Baltrušaitis, *Apimti žmogų iki dugno...*, p. 189, 205, 214–215, 282–283, 286.

¹³ V. Daujotytė, Jurgis Baltrušaitis – metafizinis poetas, p. 20.

¹⁴ A. Masionis, op. cit., p. 340.

¹⁵ B. Брюсов, *Собрание сочинений*, Москва: Художественная литература, 1975, c. 6, 343.

¹⁶ B. Vaškėlis, Jurgis Baltrušaitis – žmogus ir poetas, *Jurgis Baltrušaitis: poetas, vertėjas, diplomatas*, p. 70.

¹⁷ V. Daujotytė, *Tekstas ir kūrinys*, Vilnius: Kultūra, 1999, p. 80.

¹⁸ V. Daujotytė, Jurgis Baltrušaitis – metafizinis poetas, p. 8.

¹⁹ V. Daujotytė, *Su Jurgiu Baltrušaičiu*, p. 6.

Apie Baltrušaičio poetinio pasaulio atramas kol kas rašyta nedaug: kaip minėta, Natkevičiaus – apie poeto idėjas (būties darnos, visatos prasmės); Daujotytės – apie iš aktyvaus atvirumo kylantį pasitikėjimą būtimi (rusiškuose eilėraščiuose) ir gyvenimo išmintį (lietuviškoje lyrikoje) kaip sunkų dvasinio pažinimo procesą (kelia, kelionę)²⁰. Kokiomis vertybėmis grindžiamos, kaip susiformuoja poeto kūrybos dvasinės atramos?

Iš Baltrušaičio filosofinės estetikos išplaukia viena pagrindinių jo minčių, kad „menas, siekiantis tikros kūrybos, turi turėti vienintelį tikslą: žmogaus ir pasaulio paslaptį“²¹. Kūryba ir gyvenimu poetas stengiasi įminti būties paslaptį, skelbdamas tikėjimą būtimi ir kartu išpažindamas Dievą kaip tos būties kūrėją, „tėvą visagalį“ (1: 82)²². „Visa būtis ir jos marga tikrovė – iš nemarios Kūrėjo išminties“ („Susimąstymas“, 3: 91). Pasitikėjimas būtimi auga iš „metafizinės aistros“²³ kupino tikėjimo Dievu kaip būties ir visokio gyvenimo teikėju, iš platesnio, gilesnio jo pažinimo: „pripylė man širdin Kūrėjas ne ištremties gėlos – už tai aš būti šlovinu karštai“ (3: 37). Tai poetinė Baltrušaičio formulė: filosofinis klausimas apie pirmutines pasaulio priežastis pateikiamas kartu ir kaip atsakymas – tai, ką protas suvokia ir pripažįsta, širdis išpažįsta, meldžiasi ir šlovina (širdis – vienas dažniausių poeto įvaizdžių – Šv. Rašte siejama su tikėjimo vieta: „žmogus mato, kas akimis matoma, o Viešpats žiūri į širdį“ – 1 Sam 16, 7; „širdimi priimtas tikėjimas veda į teisumą“ – Rom 10, 10). Tad religingumas tampa visą Baltrušaičio kūrybą apimančia vertybe, jungiančia Dievo ieškojimą, pažinimą (geriausių būdų ir priemonių, kaip pasiekti suvoktus aukščiausius tikslus, žinojimą²⁴) ir jo išpažinimą. Tai artima Solovjovui bei rusų simbolistų platoniskam vienio, kaip aukščiausių vertybių (tiesos, gėrio, grožio) jungties, supratimui: „tiesa yra protu maštomas gėris; grožis yra tas pats gėris ir tiesa, tik įkūnyta gyva konkrečia forma“²⁵. Iš Dievo kaip Kūrėjo ir Tėvo globėjiškumo kyla Viešpaties ir jo būties šventumo garbinimas: „gerbk galingai, ryto būgne [...], garbink, vakaro trimite [...], gausk maldingai, amžių varpe [...], gerbkit, kanklės [...] visą būti...“ („Giesmė“, 1: 141). Dermės su Dievu ieškoma jam savanoriškai paklūstant, suvokiant Kūrėją kaip būties grindėją, pripažįstant ontologinę ir kosmologinę būties savimonę. Todėl dažni nuolankumo ir garbinimo liepiniai Baltrušaičio lyrikoje suponuoja žmogaus, kaip tvarinio, savo vertės suvokimą ir emocinį aktyvumą, antropologinį kūrinįškumą, pvz., eil. „Giesmė“ (1: 151): „nusilenk rugienai; bučiuok žemę; gerbk jos griausmą, žaibą, vėjus ir dėkok jai; laimink vakaro pašvaistę“; „Žemai lenkiuos, bučiuoju žemę ir Dievą garbinu karštai“ (2: 41); „Prieš Dievo veidą nulinkau lėnai“ (2: 47).

²⁰ Ibid., p. 37–66, 87.

²¹ *Apimti žmogų iki dugno...*, p. 72.

²² Baltrušaičio poezija toliau cituojama nurodant tik rinkinio numerį ir puslapį: 1 – *Poezija*, Vilnius: Vaga, 1967; 2 – *Žemės laiptai. Kalnų takas*, Vilnius: Vaga, 1973; 3 – *Lelija ir pjautuvas*, Vilnius: Vaga, 1996.

²³ V. Daujotytė, Jurgis Baltrušaitis – metafizinis poetas, p. 20.

²⁴ Plg. B. Соловьев, *Оправдание добра*, Москва: Республика, 1996, с. 127.

²⁵ Ibid., p. 10; taip pat žr. V. Natkevičius, Didžiųjų vertybių problema, *Plyksniai ateitin*, p. 46–58.

Labiausiai garbinimu pasireiškiantis religingumas Baltrušaičio kūryboje – ne tiek psichologinis, kiek meninis ir ontologinis vyksmas, žmogaus būties tapsmas. Ieškant Baltrušaičio kūrybos vertybinių pagrindų prisimintinas paties poeto paliudijimas autobiografijoje: „savo gyvenime aš nežinau vieną vienintelį nepaprastą įvykį: tą mano žmogiškąjį gyvenimą nuo lopšio iki karsto, šitą paslaptinę minčių ir aistrų, žinojimo, tikėjimo ir vilties audinį, kur buvo, yra ir bus per daug skausmo, kur buvo, yra ir bus per daug džiaugsmų...“ (2: 318). Tai chronologiškas gyvenimas nuo gimimo iki mirties, kur šalia žemiškosios realybės nemažiau svarbi yra kita – anapusinė būties tikrovė, žemišką tikrovę saistanti tikėjimo ir vilties slaptomis sąsajomis. Tikras gyvenimas – visavertis, apimantis visas tikrovės apraiškas, proto ir jausmų, žinojimo ir tikėjimo paslaptingas audinys, kuriame kaip tik slypi raktas būties mįslei įminti.

Poeto lyrikoje, straipsniuose, pasisakymuose gyvenimas vaizduojamas kaip piligrimo kelionė, kalnų takas, laiptai, kaip kopimas, kilimas pakopomis nuo žemės iki žvaigždžių. Prisiminkime, kad XX a. pradžioje rusų poetas ir kritikas Viačeslavas Ivanovas Baltrušaičio ne tiek chronologinę, kiek dvasinę raidą yra apibūdinęs septyniais užsimiršimais: 1) stovėjimas pasaulyje be klausimų ir atsakymų, labiau stebint daiktus ir juos estetiškai vertinant; 2) pabudusi asmenybė susiduria su slegiančia pasaulio realybe ir pasitraukia į vieatvę; 3) pabunda religinės plotmės būties klausimai – vieatvė pavirsta nuolankumu, laisvu sutikimu su transcendentine valia; 4) poetas graužiasi dėl žmogaus ribotumo; 5) atsiveria imanentinio pažinimo paslaptis, kryžiaus kančioje pajuntamas ryšys tarp žmogaus ir visatos; 6) tragiškai išgyvenamas asmenybės ir pasaulio vientisumas – dangaus ir žemės, lašo ir jūros tapatumas; 7) šeštojo pojūčio plėtojimas; susiliejęs su visata sudaro lyrinio patoso ir vidinės laisvės šaltinį; pastaroji santykiavimo su visata poetinė forma pati patvariausia, aprėpianti ir ankstesnes; „tai poetiškos išminties ir vidujo ilgamečio patyrimo melodinga apyskaita“ (Sruoga)²⁶. Vaškelis šiuos užsimiršimus vadina praregėjimais, tam tikrais dvasinio susikaupimo momentais²⁷.

Jie rodo, kad Baltrušaitis yra ne tik minties, tačiau ir pastangų, valingo savęs formavimo poetas, savo menininko asmenybės ugdytojas, laisvės vertės gilintojas. Vienas labiausiai poeto branginamų dalykų buvo prasminga laisvė. Baigęs univer-

²⁶ B. Sruoga, Baltrušaičio vainikas, *Apimti žmogų iki dugno...*, p. 238.

²⁷ B. Vaškelis, Jurgis Baltrušaitis – žmogus ir poetas, *ibid.*, p. 70. Minėtus Ivanovo išskirtus Baltrušaičio užsimiršimus dar yra komentavę Sruoga, Keliuotis, Daujotytė ir kt. Paties Baltrušaičio pripažintas dvasinio brendimo pakopiškumas neabejotinai jį sieja su mistinio patyrimo gilėjimo, religinio tobulėjimo raida, meninėmis priemonėmis išreikšta ir garsių dvasinio gyvenimo atnaujintojų: plg., pvz., Teresės Avilietės septynios sielos pilies buveines, kurių „vartai – malda ir apmąstymas“ (Thérèse d'Avila, *Le Château de l'âme*, Paris: Seuil, 1997, 9); Solovjovo „vidinio žygdarbio laipsniai“ kelyje į „naują, malonės gyvenimą“ (В. Соловьев, Духовные основы жизни, *Избранные произведения*, Ростов на Дону: Феникс, 1998, с. 136–137); Thomo Merton'o septynaukštis kalnas (Thomas Merton, *Der Berg der sieben Stufen*, Einsiedeln: Johannes, 1957; taip pat žr. T. Sodeika, Thomas'o Merton'o „kopimas tiesos link“, *Aukštyn širdis*, Kaunas: VDU teologijos-filosofijos fakultetas, 1994, p. 2–5).

sitetą jis neieškojo jokios tarnybos; laikinai ėmėsi vertėjo darbo, užsitęsusio daugiau negu dešimtmetį. Baltrušaitis nuolat jautė kelionių ir svetimų šalių ilgesį. Tačiau visa, kas tapdavo rutina, kur begyventų, jį vargino, slėgė. Nors miestuose pragyveno didžiąją gyvenimo dalį, bet jų nemėgo, miesto aplinka jį dvasiškai žlugdė, tačiau, pagyvenęs prie jūros, kalnuose, miškų aplinkoje, ilgėdavosi teatro, draugų, literatūrinių ir kultūrinių pokalbių.

Svarbiausias Baltrušaičio laisvės išsąmoninimo šaltinis – menininko vidinė patirtis, pasižyminti vidiniu degimu, dvasine įtampa ir intensyvumu („Ir širdis kaip žaizdras, ir dvasia liepsnoja!“ („Akordai“, 2: 223). Rašydamas apie Ibseną, poetas tvirtina, kad jis apsimestinio, „sudūlėjusio gyvenimo turinio naikintojas“²⁸, teigęs ne naują dorovinę sistemą, o dorovinę kaitrą ir taip didinęs dvasinę erdvę ir vidinę laisvę. Toks menininkas (Karlus Almquistas, Augustas Strindbergas) kovoja prieš paveldėtus prietarais, sukalkėjusiais įpročiais ir nejautriu egoizmu grindžiamas pažiūras, griaunančias tyrumą ir gerumą. Baltrušaitis teigia, jog meninio vaizdavimo sėkmė priklauso nuo menininko išgyvenimo tikrumo, autentiškumo, kuris garantuoja dvasinės patirties vientisumą ir neleidžia vienu metu kalbėti dviem skirtingomis, nesuderinamomis kalbomis. („Pakeleivio“ herojui, Romoje sukrėtam žvaigždėto dangaus didybės, kai žemė susilieja su dangumi ir apniukęs protas buvo pasirengęs nušvisti ir susitaikyti, išnyra nepažįstamas „negailėstingasis kankintojas“ – dvilypumo demonas, su kuriuo herojus nesėkmingai kovoja²⁹.) Tokio autentiško vientiso vidinio patyrimo formavimas teikia bendrą kūrybos vertę, sustiprina estetinius išgyvenimus ir lyrikos meninį įtikinamumą, jei jis įstengia keisti patį menininko dvasinį gyvenimą. Menininko aktyvios dvasinės patirties autentiškumas – viena svarbiausių Baltrušaičio poetinės filosofijos vertybių. Baltrušaičio poezijoje išreikšta ir straipsniuose aiškinta estetinė patirtis bendriausia prasme dvipakopė: 1) kasdienio gyvenimo, ikirefleksinė, nekritiško juslinio suvokimo empirinė patirtis – visų pirma negatyvioji (skausmas, negandos, nesėkmės); dar svarbiau – sąlytis su kitoniška gamta (ko poetas taip ieškojo Skandinavijoje, Italijoje, kalnuose ir prie jūros bei kitur), kai didybės, erdvės išgyvenimas atverdavė dvasinį regėjimą ir „visas sudvasėjęs materialumas atrodė kiaurai perregimas, visiškai nustoja slėgęs sielą ir iškyla tarsi idealas“³⁰; 2) patirtos patirties refleksija, „patirties patirtis“³¹; patirtus dalykus reflektuodamas žmogus supranta, įvertina ir išmano gilesnį būties klodą, atliepiančią XIX a. pabaigos – XX a. pradžios filosofijos ir estetikos tendenciją, kai „būties prasmės klausimas virto patirties prasmės klausimu“³². Iš patirties išaugančio „dvasinio pasirengi-

²⁸ *Apimti žmogų iki dugno...*, p. 30.

²⁹ *Ibid.*, p. 187.

³⁰ *Ibid.*, p. 110.

³¹ V. Daujotytė, *Patirties patirtis*, *Metai*, 2001, Nr. 11, p. 88.

³² R. Wiehl, *Metaphysik und Erfahrung*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996, s. 23. Galima manyti, kad iš to meto filosofijos visų pirma per Solovjovą ir Maxą Schelerį Baltrušaitis netiesiogiai yra perėmęs šiems mąstytojams svarbų Augustino vidinio patyrimo introspekcinį metodą (žr. H. Dahm, *Vladimir Solov'ev und Max Scheler. Ein Beitrag zur Geschichte der Phänomenologie im Versuch einer vergleichenden Interpretation*, München: Friedrich Pustet, 1971, s. 60);

mo³³, kaip milžiniško telkinio gyvenimo rūdos, apmąstymas, veikli patirties savimonė didina poeto galimybes kurti paveikesnius meninius vaizdus, leidžia labiau įsiskverbti į žmogaus sielą ir „atidengti bei atkurti pasiklydusiame žmoguje pirminį tikrą žmogų“³⁴. Taip subrandinamas egzistencinis patyrimas, „vesdinantis į religinį patyrimą, kryžiaus pobūdžio savęs viršijimą“³⁵, padedantis išsinerinti iš paviršinio personalizmo, iliuzinio bei empirinio „aš“ ir vienybę su Dievu patirti per savęs pažinimą. Tačiau išskirtas Baltrušaičio patirties pakopiškumas nesuskaido bendro estetinio patyrimo „kaip atsivėrimo naujai patirčiai“³⁶. Poeto patyrimo dialektiką lemia ne vien žinojimas, bet intensyviai išgyvenamo autentiško patyrimo sukeltas atvirumas tolesnei patirčiai³⁷. Baltrušaičio autentiška vidinė patirtis pasižymi netikėtais pakilimais, bangomis, subrandinančiomis tam tikrą dvasinį lygmenį, kuris, „nutvieksdamas vidinį poeto gyvenimą, sukaupia begalinę energiją, po truputį keisdamas žmogų pagal savo sanklodą ir prasmę“³⁸. Tokios patirties autentiškumas tampa ir naujų meninių formų, ir nuolatinio asmens atsinaujinimo kūrybiniu žaizdu, sulydančiu prigimties energiją bei nuolatinio religinio transcendavimo kreivę.

Kita iš vidinės patirties išplaukianti ne tiek charakterio, kiek dvasios vertybė – tvirtumas. Visų pirma tai atspirtis kasdienio šurmulingo gyvenimo vilionėms ir vergavimui įnoriams, tuščiam svajojimui, aistrų protrūkiams ir garbės troškimui, „mirksnio burtams“ (1: 106), iš suskilusios prigimties išriedančiam nusivylimui bei nihilizmui. Tokios Kierkegaard'o metafizinės nevilties (taip pat vienatvės) atgarsių (patirtų ir tiesiogiai verčiant Vakarų rašytojus, ir bendraujant su Šestovu, Špetu) esama ankstyvuosiuose Baltrušaičio eilėraščiuose („Baisos pilis“, 2: 252). Raginama „stiprinti kojų drąsą, greitį“ (1: 104), auginti savyje savitvardą, savo jėgų vidinę vienybę³⁹, nesigailėti to, kas atsitiktina, klaidinga, nuo ko niekas neapsaugotas. „Grūdinti ir įtempti dvasią, kadangi viskas, ir Dionisijų apeigos, ir mažiausia dainelė, turi išsikalti iš žmogaus, išsiskleisti vidine įtampa kaip žiedas iš pumpuro, išsiskirti kaip sidabrinė rasa iš drėgno oro, antraip – viskas išsisklaidys į tuštumą“⁴⁰. Dvasios tvirtybė apima dalį meno gyventi kaip asketinę savitvardą, t. y. „gebėjimo reikiamą valandą pakaustyti savo valią, kaip kad kaustomi darbiniai miesto arkliai. Jei to nepadarai, pradedi slysti, prarandi atramą ir veltui plėšaisi“⁴¹. Ji apima ir „žmogaus valios atgimi-

³³ *Apimti žmogų iki dugno...*, p. 79.

³⁴ *Ibid.*, 30.

³⁵ J. Ratzinger, Tikėjimas ir patyrimas, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1994, Nr. 1, p. 17.

³⁶ T. Sodeika, Apie refleksiją ir patyrimą filosofijoje, *Darbai ir dienos*, 1998, Nr. 7(16), p. 63.

³⁷ Tai atspindi Hanso-Georgo Gadamerio mintis: „patyręs žmogus pasirodo kaip radikaliai nedogmatiškas, kaip tas, kuris ypač sugeba patirti naujus dalykus ir iš tų naujų patyrimų mokytis, sugeba kaip tik dėl to, kad yra daug patyręs ir iš patyrimo daug ko išmokęs“ (*ibid.*, p. 63).

³⁸ *Apimti žmogų iki dugno...*, p. 49.

³⁹ *Ibid.*, p. 133.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 136.

⁴¹ *Ibid.*, p. 143.

mą [...] išsamesniems ir tvaresniems polėkiams⁴². Štai Henriko Ibseno vienu vidinio žygdarbio bruožu Baltrušaitis laiko „stulpininkišką jo valios tvirtumą“, prie „žmogiškos būties kranto „padėjusį suvaldyti „tamsią chaotiškos ir laukinės valios vidinių poslinkių ir slaptinusių ketinimų kalbą“⁴³. Arba Augusto Strindbergo „liūto valios drąsa ir nepalaužiamumu“ įgyta patirtis – jo kūrybos psichologinio įžvalgumo ir poveikimo garantas.

Dvasios tvirtumas susijęs su menininko sugebėjimu „įsigilinti, apvalyti ir nugalėti savyje žmogų“, visų pirma atsižadėti, apriboti savo žemiškąją prigimtį ir pajungti ją dvasiniams polėkiams kartu išaukštinant žmogų. Taip giliau jis suvoks pasaulio prasmę, įgis „magišką pasikeitimo jėgą, kuri lemia išlaisvinantį meno stebuklą“⁴⁴. Vidinį menininko atsižadėjimo procesą Baltrušaitis apibūdino žodžiu „prisivyti“. Tai reiškia, kad už stipresnius išgyvenimus reikia „sumokėti bei atsiulyginti tylėjimu, neišvengiamu sustingimu, atgaila, fiziniu ar dvasiniu darbu“. Tai reiškia be eilės atlikti praleistą, bet būtiną darbą, be kurio „klibėtų ateitis“⁴⁵, ir taip užpildyti gyvenimo pilnatvę. Taigi nuo „prisivyti“ tarsi prasideda pasiaukojimo procesas – pirmiausia kaip „vidinis nusigręžimas nuo šio pasaulio saldybių“⁴⁶: „ertovę ten, kur rožių daug yra, aplink aptvėriau aklina tvora, – kad pilkos dulkės nuo žmogaus kelių neprasisverkbtų šventnamin gėlių!“ („Mano sodas“, 2: 54). Baltrušaitis rašė Vsevolodui Mejerholdui, kad „meno tikslas – lengviausio pasipriešinimo keliu užvaldyti žmogaus sielą“, išreiškiant tikro ir tariamo pasaulio kontrastą, jų susipynimo jaudinantį grožį⁴⁷. Karas ir revoliucija išklabinę žmonių gyvenimo pagrindus, o meną pavertę ne triumfuojančiu, bet karingu. Baltrušaičio įsitikinimu, tikras menas „ieško naujo krikšto, priėjimo prie meno Jordano upės, nes tik menas, tik tikroji kūryba yra vienintelis įmanomas pasikeitimo stebuklas [...], tik menas tarnauja nuolatiniam gyvenimo perkeitimui“⁴⁸. Tik aukojimo menas atlieka pasikeitimo funkciją ir įstengia ne vien pažinti, bet ir įminti būties paslaptį. Tačiau kaip menas pakeičia? Pirmiausia kuriančiam mokantis dvasinio pasirėngimo, t. y. stiprinant dvasinį budrumą (kad gyvenimą dovanojančioji Dvasia pernelyg dažnai nerastų savo apaštalų tingių, miegančių ar užsimiršusių); gilinant, spartinant, intensyvinant vidinį patyrimą ir taip didinant kūrinio žmogišką reikšmingumą. Baltrušaičio teigimu, aukojimo menas kuriamas tada, „kai kuriančiojo siela – kūrybos akte ir savo kūrybinės veiklos dėka įtraukiama į pasiaukojimą pasaulio paslapčiai, neišreiškiamai visuotinei valiai, į pasiaukojimą savimaršą ir į pasiaukojimą savęs išsižadėjimą, visiškai ir akiai atiduodant savo vienišą atskirumą Nepažįstamam pasaulio architektui“. Toks buvęs Dante's, Wiliamo Shakespeare'o, Fiodoro Dostojevskio, Fiodoro Tiutčevo, Aleksandro Skriabino menas⁴⁹. Tad menas turįs tapti „džiaugsmingu aukojimo šlovi-

⁴² Ibid., p. 94.

⁴³ Ibid., p. 30–31.

⁴⁴ Ibid., p. 129.

⁴⁵ Ibid., p. 128.

⁴⁶ Ibid., p. 81.

⁴⁷ Ibid., p. 157.

⁴⁸ Ibid., p. 77.

⁴⁹ Ibid., p. 80.

nimu“. Galiausiai žmogaus sunkias, niūrias dienas pateisina tik ryžtas pasiaukoti, kai vargas ir kančia pasitinkami savanoriškai ir džiugiai. Ir tik tada galutinai įvyksta pasikeitimo stebuklas: poeto įkvėpimas iškelia gyvenimą virš gyvenimo. Įkvėpimo akimirksnis tampa panašus „į besikalantį grūdo daigą, kuris per storą suartos dirvos sluoksnį aštriu stiebeliu stiebiasi į dienos šviesą, į kito pasaulio saulę“⁵⁰. „Moko pralėkę mirksniai saulėti – laimi, kas jėgia išsižadėti!“ („Mažybės galia“, 2: 169). Taigi žmogaus siela išsilaisvina laisvai ir nuolankiai paklusdama būties Kūrėjui.

Pasiaukojimas kaip mažesnė vertybė Baltrušaičio kūryboje apima ir plačiai varijuojamą vargą, skausmą bei kančią kaip būdus kilti į aukštesnę būtį: „bet tęšk, širdie, šį tamsų kelią – kentėk be skundų dulkės dalią“ (3: 100); „smaugia dieną skurdas juodas, bet ir naktį tau į ausį zirzia jis kaip piktas uodas – tu jo niekad nepagausi...“ („Vargdienio pasaka“, 1: 99); „tad laimink skausmą, tingusis verge, ir gausi visa, ką mirksnis sergi“ („Aukuro rūkas“, 1: 122). Vargas yra neatskiriama šio pasaulio dalis („vargo psalmės, kad ir duslios, – garsas amžių sutartinės“, 1: 189), jis slopina žmogaus nerimą, suteikia ištvėrmės ir auklėja („juos daug kas dar pančios, jie daug dar dejuos, bet ašaros, kančios tik auklėja juos...“); jis yra Viešpaties kančios kelio skirtis ir veda į kryžių kaip kančios transformaciją bei duoda dvasinį tobulėjimo garantą: „jei aukščiau tu nori lipti, imk nelūžtamą ramentą ir, pakeitęs diego kryptį, kopk sode į kryžių šventą [...] kryžius žemės sodą valdo – atsiremki į petį stangų, ilgink savo žalią valdą – ir pakils tu į dangų“ („Apynys“, 1: 94–95).

Dievo pašaukimo ir paskirties žemėje atsakomybę atskleidžia žmogaus darbo ir kūrybos vertybės: „man užduota taką grįsti per šios žemės karalystę“ (1: 219). Jam duotas tik kelias, tik gairės, pagal kurias reikia realizuoti savo gyvenimą, nes būtis yra viena ir vienoda, o jos dalis, žmogus, – dvilypis: „dar pasaulis nesutvertas, ir šventovė nebaigta, tik laukų akmuo pažertas, tik pečiams galia duota“ („Ave, crux!“, 2: 65). Sukurtas kaip tampantis žmogus vykdo Dievo planą sunkiu darbu ir savo kūryba. Darbas ir kūryba ne tik nurodo kūriniškumo šaltinį („tu per vargą sužinosi, kas audėjas, kas šaudyklė“, 1: 68), bet ir įprasmina vargą bei kančią: „bet į aukštybes žmogui kelią tiesia tik geležinis kūjis ir kova!“ (3: 59).

Darbu ir kūryba žmogus pasaulį tobulina pirmiausia įveikdamas kliūtis, savo gyvenimo sunkį. Žmogaus būtis yra nuolat vykstanti, dedant pakopą po pakopos ir taip dvasiškai kylant į aukščiausią būtį. Dažnai Baltrušaičio naudojami laiptų, kilimo simboliai reiškia dvasinį tobulėjimą ir pamatinio būties žinojimo troškimą, norimą patirti jungtį tarp žemės ir dangaus. Žmogus yra dieviškosios kūrybos dalis ir turi paklusti jos dėsniams: „bet pajusk, kad staklės audžia amžių metmenis, ne tavo...“. Įsisažmoninus Kūrėjo duotą paskirtį, privaloma pareiga pajunta kaip gyvenimą spartinanti jėga, suvokiama darbo ir kūrybos veiksmų reikšmė: „bet priimk ir tokį kelią – kad ir vargšė, tu ne vergė – kito audeklo dalelė, tu jo marga mįslę sergi...“ („Audėja“, 1: 67).

Be darbo ir kūrybos vertės suvokimo, imperatyviais, kartais moralistiniais liepiniais, kreipiniais žmogus raginamas įveikti „klystkelius duobėtus“, dvasinį su-

⁵⁰ Ibid., p. 79.

glebimą, nepalūžti nuo kančios naštos: „per žemės dumblą linksmas brisk ir būk galingas – ryžkis, drįsk!“ („Vilties giesmė“, 1: 133); „gavęs dalią bristi, eiti, stiprink kojų drąsą, greitį, kad nueitumbei dar gyvas ten, kur eisi, nevėlyvas...“ („Marcia eroica“, 1: 104).

Vilties vertybė suteikia jėgų ir energijos ištrūkti iš „mirksnio burtų“: „renkis, užskridėli, renkis, aušrą nutolusią vykis!“ („Gandrą lydint“, 1: 170). Vylimasis Dievo „rūpintojėliškumu“ net juodžiausiomis aplinkybėmis nuteikia galimybei „priglausti galvą“: „priglaus pats Dievas, – visados klajoklio lazdai kampa duos, jog bus suolelis, bus vieta, jei kam sunki būties našta“ („Klajoklio giesmė“, 3: 211). Įsisiūbavus vilties vertybei, emocingai raginama laikytis jos ir vadovautis ja: „širdie, pakelk sparnus!“ (2: 15); „degu ugnį – tirpstu, liepsnoju ir vėl atgimstu jaunu žiedu“ (2: 254).

Pagaliau pasiekiamo pakopa, kai protas apniunka prieš būties beribę paslaptį, kai konstatuojamas proto aklumas, kai „turi protas, nieko nelaimėjęs, priimt sykiu gyvenimą ir mirtį“ (3: 45). Būties švytuokliško, jos audimo suvokimas ir proto bejėgiškumo prieš neaprėpiamą Dievo amžinybę pripažinimas sukelia širdies išgyvenimą – „būties mynimą širdimi“. Supratęs gamtą kaip Kūrėjo tvariniją ir savo kūrinį, žmogus ima garbinti bei melstis: „čiaušku lyg vaikas laimingas, Dievą išvydęs kartu...“ (2: 229). Per būties pilnatvės praregėjimus veriasi aukščiausia religingumo vertikalės pakopa – šventumas⁵¹. Išgyvenant kryžiaus, kaip didžiausios kančios ir prisikėlimo, slėpinį, įvyksta meno teurgiškumo bei soboriškumo⁵² nulemtas dvasinis žmogaus pasikeitimas, kurio metu nušvinta dieviškojo gyvenimo regėjimas, išlaisvinantis iš iliuzinio empirinio pasaulio ir leidžiantis bent akimirkai įsiliesti į visatos būtį, atveriantis tikrą būties tiesą kaip autentišką gyvenimą. Sruoga yra rašęs, kad „savęs atsisakymas, pasišventimas, pasiaukojimas – ne tikrai svarbi Baltrušaičio tematikos dalis, tai yra drauge ir jo kūrybos metodas“⁵³. Nuolatinį pasikeitimą simbolizuoja poetinė jo būties formulė (eilėraštyje, strofoje, kartais net atskiroje eilutėje): „todėl, priverkus žemės ašarų, atpildo saulės drąsiai lauk, lietuve“ (1: 147); kęsk, kantruoli, ką kenti [...], – vėl mirgės žiedai kiti...“ (1: 211). Į pasaulio mįslės klausimą, užduotį pagal aforistinę struktūrą pateikiamas būties atsakas.

Baltrušaičio kūryboje vidinės patirties autentiškumo (tapatumo), dvasios tvirtumo, darbštumo ir kūrybiškumo, pasiaukojimo vilties vertybės susiejamos į religingumo vertikalę, vainikuojamą iš Kūrėjo sklindančiu būties šventumu. Vertybės čia ne tiek doriniai (dorybės), kiek iš menininko vidinio, estetinio patyrimo išplaukiantys universalūs ontologiniai būties principai. Būtent jie užtikrina poeto kūrybos vientisumą ir atsparumą XIX a. pabaigos – XX a. pradžios modernistinio meno nihilistinėms ir destruktinėms tendencijoms. Kartu Baltrušaičio kūrybos vertybės yra ne primestinės idėjinės abstrakcijos, o menininko autentišku

⁵¹ Pastebėta, kad šventumą palaiko žyniai, vaidilos, dainiai, poetai, ir kaip tik šventumo erdvėje vykstantis stebuklingas pasikeitimas pripildo būties džiaugsmo bei vaduoja iš vienišumo (žr. V. Daujotytė, *Esė apie poeziją*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 225).

⁵² Žr. V. Daujotytė, *Jurgis Baltrušaitis*, p. 138–141.

⁵³ B. Sruoga, *Nesialomos gyvybės poetas*, p. 305.

estetiniu patyrimu grindžiamos poetinės filosofijos atramos. Dramatiški vertybių poetiniai išgyvenimai nesukelia neišsprendžiamų konfliktų tarp filosofinės tiesos ir gyvenimiškos patirties. Aptartos vertybės motyvuoja ryšio su Dievu išgyvenimą, paaiškina religingumą Baltrušaičio kūryboje ir padeda suprasti poeto estetinio patyrimo vartimą gyvenimiška tiesa.

Vienas iš Baltrušaičio lyrikos ir estetinių samprotavimų būsimų tyrinėjimų raktų galėtų būti jo kūrybos kultūrinio daugiasluoksniškumo (santykis su Ibsenu, Nikolajumi Rerichu, Strindbergu ir kitais anuometinę kultūrinę krizę bei meno fragmentaciją siekusiais įveikti menininkais), filosofinės, religinės, estetiškos tiesos problemos, mistinio patyrimo nuodugnesnė analizė.

Gediminas Mikėlaitis

DIE WERTVERTIKALE DER DICHTUNG VON JURGIS BALTRUŠAITIS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im vorliegenden Artikel setzt man sich zum Ziel, die Wertverhältnisse und die Werthierarchie in der Dichtung von Jurgis Baltrušaitis zu betrachten. Man analysiert hier die Entfaltung der Werte nicht nur als die Tugenden, sondern auch als die ontologischen Seinsprinzipien grundsätzlich auf der Basis der ästhetischen Erfahrung. Man legt die Werte – geistige Standhaftigkeit, Arbeitsamkeit, schöpferische Begabung, Aufopferung und Hoffnung – vor in Ansehung der inneren Authentizität unter dem phänomenologischen Blickwinkel. Sie gründen die dramatischen Erlebnisse, aber nicht unlösbaren Gegensätze zwischen die philosophischen Wahrheit und die Lebenserfahrung.